

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ МЕТАФОРИ У ПРОЗІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Українська проза ХХІ століття характеризується різнобічністю семантико-стильових пластів, свободою авторів у використанні мовних засобів. Актуалізація динаміки художнього слова на рівні різних типів дискурсу зумовила зацікавлення дослідників окресленим періодом. Увага лінгвістів спрямована передусім на вивчення художнього тексту як денотативно-образного простору і на слово як конститутивний елемент тексту.

Вивчаючи твори художньої літератури, ми маємо справу з художнім дискурсом, який насамперед виявляється у прозі українських письменників початку ХХІ століття. На думку В. Пархоменка, внутрішня суть постмодернізму полягає в заперечуванні наративу реалістичного дискурсу, причинно-наслідкової залежності сюжетних ліній, психологічної зумовленості. Його аж ніяк не задовольняє все стереотипне, що породжує завчасно очікувану реакцію.

Український художній дискурс початку ХХІ століття відіграє важливу роль у дослідженні особливостей вторинних найменувань. І. Данилюк слушно зауважує, що саме така часова проекція художньої мови дає змогу простежити, як стиль зазначеного періоду позначився на мовотворчості письменників, способах їхнього самовираження. Мовне розмаїття прозових текстів українських письменників сучасного художнього дискурсу здебільшого ґрунтується на принципах неоднорідності, а мовні ресурси сучасної прози слугують матеріалом для стилістичних експериментів авторів [6, 3].

Одним із важливих завдань дослідження художнього дискурсу є вивчення функціонального призначення метафоричних найменувань, оскільки саме метафора дає змогу пізнавати нові якості речей, формувати нову експресивну лексику. При перших спробах теоретичного осмислення природи метафори формувалися висновки про те, що процес метафоризації –

це органічна властивість людської психіки взагалі й художнього мислення зокрема. Метафорі належить важлива роль серед тих засобів виразності, що беруть участь у створенні образів художнього тексту. Образ є основним засобом художнього узагальнення дійсності. Він передає читачеві укладене в тексті особливе бачення світу, властиве авторові або його персонажам. Із цим пов'язана образотвірна функція метафори у текстах художньої прози XXI ст., яка увиразнює характеристику художнього образу. Образотвірна функція метафори ламає звичні стереотипи, перепони між серйозним та іронічним. Емоційна виразність метафори породжує уяву, за якої відкривається внутрішній простір. Із приводу цього Ф. Уілрай зауважує: “Метафора є утвердженням індивідуальності, шляхом якого індивідуальність утверджує себе як реальність” [15, 91]. Експресивно-образний ефект метафори породжується усвідомленням асоціативного багатства мовних значень. Пор.: *...він народився від породистої вівці...* (Є. Дудар) – метафора “*породиста вівця*” вживається на позначення жінки, яка має високий соціальний статус; *...хто б міг подумати, що з роками вона перетвориться на обстрижену містечкову корову...* (Брати Капранови) – ідеться про жінку середнього віку; *...підсмажена на південному сонці лошиця у купальнику...* (Брати Капранови) – метафора позначає жінку із зайвою вагою.

Загальновідомим є те, що слово вживається в прямому і в метафоричному значеннях. Н. Арутюнова вважає, що “метафора – це передовсім метод схопити індивідуальність конкретного предмета, передати його неповторність [1, 149]. Ми вважаємо, що стосовно цього слушною є думка російського дослідника С. Гусева, згідно з якою метафора є тим засобом, який дає змогу пов'язати між собою різні способи й описи світу [5, 50]. На цій підставі виокремлюємо стилістично-описову та зображально-оцінну функції метафори. Вони не лише зображають у художньому тексті відповідну ситуацію, але й сприяють вираженню позитивної чи негативної оцінки, експресивно доповнюючи репрезентацію емоцій та почуттів комунікантів, зображених у тексті. Пор.: – *Ці дві біломорді собаки дурять*

вас, сеньйоре, – сказав Хорхе (М. Кідрук) – метафора позначає двох чоловіків, при описі яких подається негативна конотація; Ви не пам'ятаєте, як Аннина мама рвала на собі волосся коло мертвої доньки, а той двоногий пес плював на неї й обзивав її сукою? (М. Матіос) – описується ситуація, де діям службовця дається негативна оцінка. Водночас В. Мацько слушно зауважує, що метафоричне значення можна глибше зрозуміти лише в контексті. Розгадати таємницю метафори також можна за допомогою асоціативної форми, яка сприяє утворенню її смислового змісту. Метафора є способом мислення про світ на підставі здобутого раніше знання, вона є способом бачення світу [9, 259].

Однією із важливих функцій метафори, яку вона виконує в художньому тексті є внутрішньоаксіологічна функція. Н. Басілая зазначає: “При сприйнятті метафори на збережене підсвідомо первинне значення накладається метафоричне, яке неначе стримує інші значеннєві відтінки основного значення, залишаючи його на периферії свідомості, але, змінюючись, слово у складі метафори завжди “у прихованому вигляді” несе ці значеннєві відтінки” [2, 78]. Внутрішньоаксіологічна функція метафори сприяє вираженню позитивної чи негативної оцінки внутрішнього стану персонажів. Пор.: – *Геть облисїла. Недовго їй на цьому світі залишилося... “А облізла кунця – теж кунця?”* – подумки запитав сам себе шеф (Б. Мельничук); *Ось таким інфузоріями перенаселена планета* (Л. Пономаренко); *Такий собі чоловік у футлярі або вчений равлик, який ніколи не покидав своєї шкаралупки...* (Ю. Винничук) – метафори вживаються з метою вираження позитивної/негативної оцінки внутрішнього стану персонажів.

Т. Сукаленко акцентує увагу на тому, що метафоричне значення слова є явищем семантичним і водночас особливим типом похідного номінативного значення, що завжди містить у собі певну оцінку дійсності. Таке значення стає безпосередньою частиною семантичної організації слова як його компонент похідного типу [11, 25]. О. Тараненко підкреслює, що

метафора – це семантичний процес, при якому форма мовної одиниці чи оформлення мовної категорії переноситься з одного референта на інший на основі подібності останніх при відображенні свідомості того, хто говорить [12, 108].

Н. Бойко слушно зауважує, що “метафоричні назви осіб відображають нестандартну поведінку людини, нетипові риси характеру. В основу емотивно маркованих оцінних іменників покладено специфічні зовнішні та внутрішні ознаки людини, акумульовані попереднім досвідом народу в серію образів, що всебічно кваліфікують й містять у собі стійку (здебільшого негативну) оцінку” [3, 294]. Наші приклади підтверджують цю думку. Пор.: *Так, я сама. Тому що не люблю мужиків, які називають мене “зайкою” і не вміють пришити гудзик до сорочки* (І. Роздобудько); *Півдня провешталась і врешті склеїли якраз трьох кізочок* (Ю. Покальчук).

А. Єфімов підкреслює, що виявом метафоризації є розширення смислового обсягу слів, виникнення нових додаткових значень, смислових відтінків. Тому процес метафоризації є важливим засобом формування переносних значень слів, зображувальна роль та експресивні властивості яких загальноновизнані. Наприклад, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови зафіксовано набуття переносного значення в лексемі “видра” (“хижий ссавець із цінним хутром темно-бурого кольору”) → “енергійна, худа жінка” [4, 133]. Пор.: *Що це була робота котроїсь сільської видри, вона не сумнівалася й хвилечки* (М. Матіос).

Механізм метафори базується на тому, що їй відповідає цілий набір смислів, а саме: оцінного, експресивного, стилістичного, модального, бо вона дає інформацію про те, як суб’єкт мовлення ставиться до позначуваного об’єкта. Завдяки абстрагуванню, наприклад, деяких ознак (неповороткість: *кобила* – “неповоротка жінка, дівчина”; огрядність: *корова* – “огрядна дівчина, жінка”; незграбність, дурість: *коза* – “нерозумна дівчина, жінка” та ін.) слово починає вживатися метафорично. Метафоричні характеристики, які з’являються внаслідок абстрагування певних рис і якостей, не ведуть до

відриву метафоричних значень від прямих, що позбавлені образності й виразності. Проілюструємо це прикладами. Пор.: *Стефка презирливо скривила губи. “Дурепа, збожеволіла коза! Від твоїх слів мені хочеться блювати!..”* (І. Роздобудько) – метафора вживається на позначення нерозумної дівчини; – *Корова! Мужика в мене уводиш! Я тобі всі ребра перецітаю. Повибиваю всі оставшиїся зуби* (Т. Малярчук) – ідеться про жінку огрядну жінку.

Креативна сила метафори здатна суміщати несумісне, асоціативно-образно виявляти нові якості об’єкта, створювати нові смисли в поняттях, що вербалізується, надаючи їм експресивної оцінки. В. Телія акцентує увагу на тому, що традиційно вичленені, експресивно забарвлені значення слів і виразів несуть у собі сигнали, що визначаються у діапазоні схвалення/несхвалення при домінації в ньому суб’єктивно-емотивного спектра” [13, 83].

Відзначимо також особливу роль зооморфізму, який лежить в основі формування негативних суб’єктивно-модальних смислів. І. Смущинська звертає увагу на те, що метафори, побудовані на асоціативній образності зоонімів, утворюються на переосмисленні загальноприйнятого уявлення про властивості тварин. Вторинне метафоричне найменування утворюється тоді, коли номінативна функція тварини за зовнішністю, особливостями поведінки, римами характеру, переноситься на людину. Тобто, символи людських якостей спочатку надаються тваринам, а потім використовуються для антропометричної модально-оцінної інтерпретації якостей людини [10, 3]. Наприклад, зооніми “гадюка”, “змія” “порося” досить ясно передає негативну оцінку характеристики персонажів. Пор.: – *І нічого їм не скажи, гадюкам!* – *Слава КПРС смачно сплюнув* (А. Кокотюха); – *Може, мені звідси виїхати, а ти вступи у ліжко змію?* (В. Даниленко); *Відчиняє Магда, в ганчір’ї вся, і в руці ганчірка, а син, поросся, накидається прямо з порога* (Т. Антипенко).

На думку Т. Сакуленко, зооніми в ролі антропонімів репрезентують певну алюзію, інтерпретувати яку дозволяє знання загального або національного стереотипу, або широкий контекст художнього тексту [11, 26]. Зооморфні метафори відображають національно-культурну специфіку світобачення певного народу. Вони відокремлюють одну якусь особливу ознаку тварини з-поміж інших. У зооморфічних лексичних одиницях увиразнено певну семантичну ознаку на тій підставі, що окрема тварина може бути носієм різнотипних людських рис. Мета цих метафор – приписати людині певні ознаки, які переважно завжди мають оцінний смисл, бо перенесення на людину ознак тварин має на увазі оцінні конотації. Самі ж назви тварин оцінки не містять. Так, в українській культурі “свиня” є символом нечистоплотності. Для німців – це символ “везіння”. “Жаба” в чехів – позитивний стереотип, символ дівочої вроди та молодості. Для українців ця лексема вживається на позначення людини неприємної зовнішності. У в’єтнамців “мавпа” – символ відлюдькуватості. В українській культурі – “мавпа” вживається на позначення енергійної людини тощо. Пор.: *З одним із тих двох, з Романом, я навіть не цілувалася. Надто сильно він був схожий на сіру жабу* (І. Карпа); *Еля перестрибнула через бар’єр до вішаків, швидко розшукала свій одяг і мигнула, наче раптова травнева злива, до виходу – повз незворушну жабу, яка провела Елю позбавленим будь-якого виразу очима* (С. Поваляєва); *Я свиня і маю жити у свинарнику! Я – свиня!* (Т. Малярчук); *Саме тоді до дона підійшов Хорхе – та мавпа, що супроводжувала земляного магната в готелі* (М. Кідрук); *...запросимо, мій ведмедю, цього пана на твій день народження* (Б. Мельничук); – *Ми з тобою, Капітоліна, дві курки. У нас вобщє мезга нема!* (Т. Малярчук).

Отже, художній дискурс початку ХХІ століття – це багатостильова образно динамізована площина, у якій активно функціонує метафора, яка виконує образотворчу, стилістично-описову, емоційно-експресивну, зображально-оцінну, внутрішньоаксіологічну функції, які не лише увиразнюють художній текст, а й сприяють вираженню позитивної чи

негативної оцінки зображуваних явищ, внутрішнього стану персонажів. Стилiстичнi функцiї метафори в художньому тексті тiсно взаємодiють i доповнюють одна одну.

Bibliography and notes

1. Арутюнова Нина, *Языковая метафора (синтаксис и семантика)*, Лингвистика и поэтика, М.: Наука 1979, С. 143-173.
2. Базилая Наталья, *Семасиологический анализ бинарных метафорических словосочетаний*, Тбилиси: Изд-во Тбил. ун-та 1971, 78 с.
3. Бойко Надя, *Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: Монографія* / Н. І. Бойко, Ніжин: Аспект-Поліграф 2005, 552 с.
4. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / В. Т. Бусел (уклад. та гол. ред.), К.: Перун 2005, 1728 с.
5. Гусев Сергей, *Наука и метафора*, Л.: Издательство ЛГУ 1984, 152 с.
6. Данилюк Інна, *Концепт "сміх" в українському художньому дискурсі початку XXI століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова"* / О.Р. Сколоздра, Івано-Франківськ 2013, 21 с.
7. Кондратенко Наталія, *Український модерністський і постмодерністський дискурс: комунікативно-прагматичний та текстова-синтаксичний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова"* / Н.В. Кондратенк, Київ 2012, 40 с.
8. *Лингвистический энциклопедический словарь*, М.: Сов. Энциклопедия 1990, 685 с.
9. Мацько Віталій, *Механізм дешифрування метафори та її стилістичні функції (на прикладі української діаспорної прози)*, Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, Літературознавство, Вип. 31, 2011, С. 257-268.
10. Ірина Смушинська, *Суб'єктивна модальність риторико-стилістичного рівня художнього тексту*, Вісник Запорізького державного університету, Філологічні науки, № 1, 2000, С. 1-6.
11. Сукаленко Тетяна, *Метафора як засіб вербалізації гендерних стереотипів*, Мова і суспільство 2011, Вип. 2, С. 23-32.
12. Тараненко Олександр, *Мовна семантика в її динамічних аспектах: Монографія* / О. О. Тараненко, К.: Наукова думка 1989, 256 с.
13. Теля Вероника, *Коннотативный аспект семантики номинативных единиц*, М.: Наука 1986, 143 с.
14. Теля Вероника, *Метафоризация и её роль в создании языковой картины мира* / В. Теля // Роль человеческого фактора в языке, М., 1988, С. 173-190.
15. *Теория метафоры: Сборник*, М.: Прогресс 1990, 512 с.

